

SUHTLUSVÖRGUSTIKUD JA VÕRU KÕNEKEEL

Mari Mets. Suhtlusvõrgustikud reaajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 25. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010. 227 lk.

Viimase paari aastakümne jooksul on kirjutatud väga palju huvitavat võru kirjakeele ja kohalike murrete teemal. Mari Metsa väitekirjana ilmunud „Suhtlusvõrgustikud reaajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas” pole aga lihtsalt uus tervitatav raamat seni ilmunute reas, vaid pakub ka teoreetiliselt uut sotsiolingvistika ja kontaktiteooriate seisukohast eesti keeleteaduse mandril. Tõsi küll, seda kõike eeskätt ainult teatava (sotsio)lingvistilise haridusega lugejaile

raamatu spetsifilise sõnavara ja uurimismeetodi tõttu. Laiem publik saab aga tutvuda töö teoreetilise aluse ja mõne konkreetse uurimistulemusega ajakirja Oma Keel veergudel.¹

Oma doktoritöös analüüsib Mari Mets suhtlusvõrgustike ja võrukeste keelelise käitumise seoseid Vastseliina keeleala kahe küla, Sute ja Otsa küla näitel. Uuenduslikkus peitubki selles, et ta ei võta sotsiaalteaduste võrgustikuteooriat *per se*, vaid püüab selle meetodiga öelda võru kõnekeele varieerumisest midagi sellist, mida tavapärase sotsiolingvistilise faktorialalüüsisiga ei saa vist sama veenvalt teha. Autor mainib Jan-Petter Blomi ja John J. Gum-

¹ M. Mets, Suhtlusvõrgustike mõjust võru kõnekeelele. – Oma Keel 2010, nr 2, lk 37–42.

perzi põhjapanevat artiklit,² kus jõuti järeldusele, et kohaliku murde ja norra kirjakeele (*bokmål'i*) vahetus sõltus pigem keelekasutaja rühmastaatusest, aga mitte nii väga ta sotsiaalmajanduslikust staatusest.

Klassikalised sotsiolingvistika lähenemised olid arvestanud just sotsiaalmajanduslikku staatust: keelekasutajate vanust, haridustaset ja sugu, sageli ka sünni-, töö- ja elukohta. Nende põhjal tehtigi olulisi tähelepanekuid, näiteks et keskealiste keelepruugis on üldiselt vähem vanapäraseid jooni kui vanematel keelejuhtidel. Samuti täheleandati, et mida kõrgema haridustasemega keelekasutaja, seda rohkem on tal üldjuhul kõrgema prestiižiga (kirja)keele mõjusid. Olgu siiski märgitud, et see kehtib ainult teatava haridustasemeni, sest oma ala kõrgeim intelligents on alati altim oma kodumurret levitama ja selle elustamisele kaasa aitama kui „tavaharitlane”, kes püüab pigem üldkeelsesesse keskkonda assimileeruda. See tuleb väga ilusasti välja ka võru kõnekeele varasemate uurimuste keelepüramiididest, nagu ka see, et laps, kes koolist kunagi kõrvale hiilis või keda sinna ei lastud ja kes on täiskasvanuks saanud ühiskonna piirimail, võib kasutada just väga autentset, n-ö imeliselt puhast keelevarianti.³ Seetõttu ongi väiksemate ununevate või revitalisatsioonikäigus olevate keelte püramiidid just keskelt tühjad. Need tähele-

² J. P. Blom, J. J. Gumperz, *Social Meaning in Linguistic Structure. Code Switching in Northern Norway.* – J. J. Gumperz, D. Hymes (toim), *Directions in Sociolinguistics. The Ethnography of Communication.* New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1972, lk 407–434.

³ Viimane kehtib üldisemaltki ega ole ainult keelespetsiifiline. Ungari rahvamuusikakogujad käisid teadlikult talurahva kõige vaesemate inimeste juures, nagu maailmakuulsad kogujad-heliloojad Béla Bartók ja Zoltán Kodály sõnastasid: kui sa tahad teatava ala kõige arhailisemat viisi, siis mine sauniku, mitte jõuka talumehe juurde.

panekud kehtivad Euroopa sotsiolingvistilises kontekstis üsna üldiselt.

Mari Mets pole oma töös piirdunud niisuguste traditsiooniliste tegurite uurimisega. Uurimismeetodiga ja varieeruvate keelenditega tegelevas teises peatükis on ta appi võtnud võrgustikuteooria: „Lisaks neile [s.o ülal mainitud sotsiaalmajandusliku staatuse määrajate – P. P.] võivad keelekasutuse eripärad johtuda ka inimeste omavahelistest suhetest, nende suhete laadidest ja kontaktide sagedusest. Inimestevahelisi suhteid on võimalik kujutada suhtlusvõrgustikuna, mille liikmed lävivad omavahel suuremal või vähemal määral” (lk 17). Ühiskonnateadustes ja ka sotsiolingvistilistes uurimustes viimasel aastakümnel üha levivam võrgustikuteooria annabki uusi vaatlusvõimalusi, sest iga keelekasutaja kuulub mingisse suhtlusvõrgustikku ja sageli ongi võrgustikku kuulumine mingi keelevariaabli valikul või sellest loobumisel kõige otsustavam tegur. Inimestevahelised sidemed võivad olla püsivad, aga võivad ka nõrgeneda või isegi katkeda ning vanade asemele võivad tekkida uued. Võrgustikud on muutlikud kooslused, mille liikmed võivad vahetuda, liikuda eri võrgustike vahel. Võrgustik on seega niisama dünaamiline nagu elukooslused üldse. Võrgustikke võib liigitada mitmel viisil: tihedaiks, kus kõik liikmed suhtlevad omavahel, või nõrkadeks, kus kõik osalejad üksteist ei tunnegi. Töös on räägitud ka vahetutest ja teisestest võrgustikest. Suhtlusvõrgustiku kindlat definitsiooni töö ei anna ja seda olekski väär oodata, sest kõik tsiteeritud definitsioonid on üsna üldised ja iseenesestmõistetavad. Tekibki küsimus, kas on üldse vaja selliseid definitsioone nagu „Võrgustik on inimrühm, kelle liikmed tunnevad üksteist mingites valdkondades ja kes suhtlevad omavahel erineva intensiivsusega” jms. Parimaks suhtlusvõrgu definitsiooniks on vist selle konkreetne

kirjeldus ja selle rakendamine, millest selgub, kuidas konkreetsed suhtlusvõrgustikud töötavad ja kuidas variaablite valikut mõjutavad.

Teise peatüki viies (viimane) osa on mõnevõrra erandlik: selles tutvustatakse andmebaasi informante. Lindistused tehti Sute ja Otsa külas 1991. ja 2006. aastal. Külad paiknevad lähestikku, mööda teed seitse kilomeetrit, nii et töös kasutatud andmebaas on keeleliselt üsna kompaktne. Kahes külas küsitleti kokku 34 inimest, kes jagati sünniperioodide järgi kolme vanuserühma. 34 informandist oli 19 Sute, 15 aga Otsa elanikku. Kahjuks suri või kolis mujale kahe lindistamisaasta vahel üle poole 1991. aasta keelejuhtidest, teisel küsitlusel osales Sutelt kaheksa, Otsalt seitse inimest. Veelgi kurvem on, et oma võrgustikuga tugevalt seotute hulgast oli 2006. aastal nii Sutel kui ka Otsal alles ainult kaks inimest. See asjaolu tegi vägagi raskeks jõuda töö ühe huvitavama eesmärgini, milleks oli sotsiolingvistilise uurimise ja keeleajaloolise vaatepunkti sidumine (M. Metsa terminoloogias: kasutada näiva aja kõrval ka reaalaaja meetodit). Esimesega võib viidata käimasolevale keelemuutusele (juhul kui võrgustiku eri vanuses informantide keeles on kindlaid erinevusi), teisega aga terve uuritud kogukonna keele muutumisele 15 aasta jooksul. Tendentsidest on siiski riskantne rääkida, kui kontrollisikuid (2006. aasta keelejuhte) on kaheksa pluss seitse. Pealegi ei saa neid kokku liita, sest Sute ja Otsa suhtlusvõrgustikud on olnud üsna autonoomsed ja kahe võrgustiku vahel on liikunud vaid vähesed kontaktisikud. Töö suurimaks küsimärgiks on vist üldse statistilise relevantsuse probleem. See on kõige rohkem vaevanud ka retsenseerijat-opponenti, aga peab kohe ütleva, et siin pole tegemist autori veaga. Ta on kasutanud olemasolevat andmebaasi ja ega ka selle loojaile saa väga palju ette heita. Informantide nappus

ning ka nende arvu järsk kahanemine on viimase sajandivahetuse eesti maaelu reaalsuse – külade vananemise ja pideva tühjenemise – traagiline peegelpilt. See on aktsepteeritav tõsiasi, kuid ei tühista statistilise relevantsuse probleemi.

Töö järgnevad peatükid käsitlevad kolme morfoloogilist ja üht leksikaalset variaablit: kolmandas peatükis uuritakse inessiivi, neljandas *tud*-partitsiibi, viiendas verbi *olema* pluraali kolmanda pöörde ning kuuendas partikli *ikka* variaableid. Nende peatükkide ülesehitus on sarnane: esiteks analüüsitakse 1991. aasta varieerumist, siis 2006. aasta oma. Seejärel rakendab autor reaalaaja meetodit: võrdleb omavahel kahe erineva lindistuse põhjal tehtud analüüsi.

n-inessiivi puhul võib rääkida keelemuutusest. Ida-Võru aladele ajalooliselt omast *h*-lõppu kasutati 1991. aastal veel selgelt rohkem kui *n*-lõppu: *-h* 63 %, *-n* 32 %, kirjakeele *-s* vaid 5 %.

15 aastat hiljem oli pilt peaaegu vastupidine: *n*-lõpu kasutamise osakaal oli märkimisväärselt suurenenud isegi kahes vanemas vanuserühmas (31 % ning 61%), sest selleks ajaks keskealisteks saanud kasutasid valdavalt *n*-inessiivi (80 %). *n*-lõppu kasutasid rohkem võrgustiku perifeersed liikmed. Samal ajal pole kirjakeelne *-s* väga palju võitnud, aga siiski on tema esinemissagedus (9 %) peaaegu kahekordistunud. Tendentside kirjeldamine on hea, ka järeldused peavad kindlasti vett, kuid statistilise relevantsuse probleemi tõttu jääb lahtiseks, kui palju mängivad siin kaasa just võrgustikuspetsiifilised tegurid. Perifeersed isikud erinevad teistest sageli nendeigi kriteeriumide alusel, mis on tõlgendatavad ka võrgustikuväliselt (nt eluiga, haridustase). Igatahes on selge, et tulevikus läheb Kaika suveülikoolis Ida- ja Lääne-Võru jalgpallimeeskondade moodustamine puhtalt inessiivi variantide järgi järjest raskemaks.

tud-partitsiipi analüüsidest püüab M. Mets selgitada, millest on tingitud keeleajalooliselt mitmusliku *tU(q)*-tunnuse sage kasutamine kesksõnade lõpus, nii et ainsusliku *t*-tunnuse kasutamine on vähenenud. Tulemustest selgub, et arvuopositsioon *kiri om kirotõt* : *kiräq ommaq kirotöduq* on kadumas. Reaalaja meetod lubab taas viidata keelemuutusele: suulises kõnes oli muutus 2006. aastaks levinud nii tuumik- kui ka perifeerset liikmete kõnepruugis.

Verbi *olema* mitmuse kolmanda pöörde vorme analüüsidest vastandab M. Mets paare *omma/olli* ning *omma-va/olliva*. Selgub, et võrgustikuga seotus oli määrav ainult 2006. aastal, mil tuumikuga võrreldes kasutasid valõpuliselt vorme veidi sagedamini võrgustikuga nõrgalt seotud informandid. Teiseks vastandab ta keelendite *om/oll* ja *omma(va)/olli(va)* lühivormid pikematele. 1991. aasta andmestik osutas sellele, et *om/oll*-vormid kuuluvad pigem 1965.–1976. aastal sündinute keelde ja seetõttu võis oletada keelemuutust. 2006. aastal oli olukord vastupidine: lühenenud vorme kasutasid kõige rohkem hoopis 1912.–1929. aastal sündinud keelejuhid. Autor väidab selle põhjal, et tegemist pole keelemuutusega, vaid pigem püsivarieerumisega. Mina arvaksin, et selle üle on äärmiselt raske otsustada, juhul kui järeldusi tuleb teha viie-kuue perifeerse ja kahe tuumikliikme keelepruugi põhjal.

Sõnade *ikka* ja *iks/öks* analüüs ei too kaasa erilisi üllatusi. *Iks* ja *öks* pole niivõrd keelemuutuse kui just perifeer-

suse pärast veidi tagaplaanile jäänud. Vastavalt sellele on *ikka* leeris kõige rohkem neid, kes on keskeri- või kõrgharidusega ja liiguvad palju väljaspool Võrumaad, nii et neil on eesti ühiskeelega palju rohkem kokkupuuteid. Nemad suhtlevad rohkem inimestega, kes räägivad ainult eesti ühiskeelt, ja need kontaktid on jätnud oma jälje. Partikkel *ikka* pole niisiis uuritud võrgustikes levimas.

Kõiki variaableid käsitlevaid peatükke täiendavad erinevad diagrammid, võib öelda, et statistilist meetodit on eeskujulikult rakendatud. Tabelid ja joonised on selged ja informatiivsed. Kiiduväärt on kahtlemata ka kogu teema värskus.

Lõpetuseks tooks viimase kohta ühe paralleeli: ajaloolis-võrdlev meetod võib olla tänulik ka keelelisele kontaktoloogiale värskendava lähenemise eest, mille inspireerijaks on omakorda olnud Uriel Weinreichi Šveitsi uurimused interferentsist, kakskeelsusest ja koodivahetusest. *Mutatis mutandis* võib ka suhtlusvõrgustiku uurimist pidada analoogiliseks, nimelt kontaktoloogiaks sotsiolingvistika raames. Kaardistatakse suhtlusvõrgustiku liikmete, s.o idiolektidevahelisi konkreetseid kontakte, mitte keelte ja murrete omi. Viimasel ajal katsetab ja rakendab ka ajalooline meetod järjest uusi vaatlusviise.

Mari Metsa töö on mitmest vaatepunktist väärtuslik ja näitab eesti keeleteaduses uut suunda.

PÉTER POMOZI